

संविधानसभा

संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समिति मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयमध्ये सहमतिका विषयहरुको निक्क्यौल सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७१

संविधान सभा नियमावली, २०७० को नियम ६६ बमोजिम गठित यस संवैधानिक अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समितिलाई सोही नियमावलीको उपनियम (५) र उपनियम (६) को व्यवस्था अनुसार संविधानसभामा रहेको अभिलेख तथा तत्कालिन संविधानसभाले संविधान निर्माणको लागि तयार गरेका दस्तावेज अध्ययन गरी सहमति वा असहमतिका विषय निक्क्यौल गरी विषयगत आधारमा पूर्ण वा आंशिक प्रतिवेदन तयार पारी सभामा पेश गर्ने कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी रहेकोमा तत्कालिन संविधान सभाको **मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयमध्ये संविधान सभाको मिति २०६७१०११२ को बैठकबाट भएको निर्णय एवं निर्देशनलाई आधार बनाई सहमतिका विषयहरुको निक्क्यौल गरी** संविधान सभा नियमावली, २०७० को नियम ६६को उपनियम (५) को व्यवस्था अनुसार यस समितिको मिति २०७१११३०को निर्णयानुसार यो प्रतिवेदन संविधानसभा समक्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) नागरिकता सम्बन्धी मस्यौदा

भाग- नागरिकता

क्र.सं	विषय	सहमति भएको विषय	समितिको निक्क्यौल	कैफियत
१.	१. कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकताबाट वन्चित नगरिने	(१) कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने हकबाट वन्चित गरिने छैन। (२) एकल संघीय नागरिकताको व्यवस्था: नेपालमा प्रादेशिक पहिचान सहितको एकल संघीय नागरिकताको व्यवस्था गरिएको छ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।
२.	२. नेपालको नागरिक ठहर्ने	नेपालमा स्थायी बसोबास भएको देहायको व्यक्ति यो संविधान बमोजिम नेपालको नागरिक ठहर्नेछ - (क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत नेपालको नागरिकता प्राप्त व्यक्ति, (ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि नेपालको नागरिकता प्राप्त व्यक्ति, (ग) धारा ३ बमोजिम नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य व्यक्ति।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
३.	३. वंशजको आधारमा नागरिकता	(१) नेपालमा स्थायी बसोबास भएको देहायको व्यक्तिलाई वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्रदान गरिनेछ - (क) कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदाका बखत निजको आमा र बाबु नेपाली नागरिक रहेछ भने त्यस्तो व्यक्ति, (ख) विदेशी नागरिकसँग विवाह भएका नेपाली नागरिकबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै स्थायी बसोबास गरेको र आमा वा बाबुको नागरिकताको आधारमा विदेशी मुलुकको नागरिकता प्राप्त नगरेको व्यक्तिले नागरिकता प्राप्त गर्दाका बखत निजका आमा र बाबु दुवै नेपाली नागरिक रहेछन् भने त्यस्तो व्यक्ति । (२) नेपाल सरहदभित्र फेला परेको आमा बाबुको ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक नाबालिका निजको आमा वा बाबु पत्ता नलागेसम्म वंशजको आधारमा नेपाली नागरिक ठहर्नेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।

		(३) नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्मभई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान नभएको व्यक्तिलाई वंशजको आधारमा नागरिकता प्रदान गरिनेछ । तर बाबु विदेशी नागरिक भएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो व्यक्तिको नागरिकता स्वतः अङ्गीकृत नागरिकतामा परिणत हुनेछ ।		
४.	४. अङ्गीकृत नागरिकता सम्बन्धी व्यवस्था	(१) यो संविधान जारी भएपछि नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी पुरुषले वैवाहिक अङ्गीकृत नागरिकता लिन चाहेमा पन्ध्र वर्षसम्म नेपालमा स्थायी बसोवास गरेपछि प्रचलित कानून बमोजिम अङ्गीकृत नेपाली नागरिकता प्राप्त गर्न सक्नेछ । (२) नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी महिलाले नेपालको नागरिकता लिन चाहेमा निजलाई विदेशको नागरिकता परित्याग गर्ने कारवाही चलाए पछि प्रचलित कानून बमोजिम नेपालको अङ्गीकृत नागरिकता प्राप्त गर्न यो धाराले बाधा पुर्याएको मानिने छैन । (३) विदेशी नागरिकसँग विवाह भएका नेपाली नागरिकबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै स्थायी बसोवास गरेको र आमा वा बाबुको नागरिकताको आधारमा विदेशी मुलुकको नागरिकता प्राप्त नगरेको व्यक्तिले प्रचलित कानून बमोजिम नेपालको अङ्गीकृत नागरिकता प्राप्त गर्न सक्नेछ । (४) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि नेपालको आर्थिक वा सामाजिक उन्नतिमा विशेष योगदान पुऱ्याएको विदेशीलाई अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका शर्त र अवस्था पूरा गरेको आधारमा प्रचलित कानून बमोजिम संघीय सरकारले नेपालको अङ्गीकृत नागरिकता प्रदान गर्न सक्नेछ - (क) नेपाली वा नेपालमा प्रचलित अन्य कुनै भाषा बोल्न र लेख्न जानेको, (ख) नेपालमा कुनै व्यवसाय गरिवसेको, (ग) अन्य मुलुकको नागरिकता त्यागेको, (घ) कम्तीमा पन्ध्र वर्षसम्म नेपालमा कानूनी रूपमा बसोवास गरेको, (ङ) नेपाली नागरिकलाई अङ्गीकृत नागरिकता दिने कानूनी व्यवस्था वा प्रचलन भएको मुलुकको नागरिक भएको, (च) असल चाल चलन भएको । (५) उपधारा (३) बमोजिम प्रदान गरिएको अङ्गीकृत नागरिकता सम्बन्धी विवरण संघीय व्यवस्थापिका समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।
५.	५. क्षेत्र गाभिदाको नागरिकता	नेपालभित्र गाभिने गरी कुनै क्षेत्र प्राप्त भएमा सो क्षेत्रभित्र बसोवास भएको व्यक्ति प्रचलित कानूनको अधीनमा रही नेपालको नागरिक हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
६.	६. वंशीय आधार तथा लैङ्गिक पहिचान सहितको नागरिकता	प्रत्येक नागरिकलाई निजको आमा वा बाबुको वंशजको आधारमा लैङ्गिक पहिचान सहितको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्रदान गरिनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

७.	७. नागरिकताको पुनः प्राप्ति	नेपाली नागरिकता त्याग गरी विदेशी मुलुकको नागरिकता लिएका व्यक्तिले पुनः नेपालमा आई पाँच वर्ष बसोबास गरी विदेशी मुलुकको नागरिकता त्याग गरेमा पहिले जुन किसिमको नेपालको नागरिकता प्रदान गरिएको हो निजलाई सोही किसिमको नागरिकता प्रदान गर्न सकिनेछ। तर यो व्यवस्था धारा ४ को उपधारा (३) बमोजिम प्रदान गरिएको अङ्गीकृत नागरिकको हकमा लागू हुने छैन।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
८.	८. सम्मानार्थ नागरिकता	संघीय सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय ख्याति प्राप्त व्यक्तिलाई सम्मानार्थ नेपालको नागरिकता प्रदान गर्न सक्नेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
९.	९. भूटो विवरण पेश गरी वा पटक पटक नागरिकता लिन दिन नहुने	कसैले भूटो विवरण वा वयान दिई वा एकपटक भन्दा बढी वा एकभन्दा बढी स्थानबाट नागरिकता लिन दिन हुँदैन। त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ। तर प्रमाणका आधारमा नागरिकता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित लेखाइ वा छपाइका सामान्य त्रुटी सच्याउन वा नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि लिन दिन यस धाराले रोक लगाएको मानिने छैन। स्पष्टिकरण: नागरिकता सम्बन्धी अभिलेखमा रहेका नाम, थर, ठेगाना जस्ता विषयमा रहेका लेखाई वा छपाई सम्बन्धी सामान्य त्रुटिलाई यस धाराको प्रयोजनका लागि भूटो विवरण मानिने छैन।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१०.	१०. नागरिकताको प्रमाणपत्र उपर छानविन गर्ने	यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि संघीय सरकारले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र उपर छानविन गरी गैरनेपालीले लिएको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गर्न र त्यस्तो व्यक्तिलाई नेपाली नागरिकबाट हटाउन सक्नेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
११.	११. नागरिकता कायम नरहने	(१) देहायको अवस्थामा कुनै पनि व्यक्तिको नेपाली नागरिकता कायम रहने छैन- (क) स्वेच्छाले नेपालको नागरिकता परित्याग गरेमा, (ख) विदेशी मुलुकको नागरिकता प्राप्त गरेमा, (ग) यस भागमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक कुनै गैरनेपालीले नेपालको नागरिकता लिएको प्रमाणित भएमा। (२) नेपाली नागरिकता प्राप्त गर्न योग्यता पुगेको कुनै व्यक्ति अन्य मुलुकको पनि नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिले नागरिकता प्रमाणपत्र लिन योग्यता पुगेको दुई वर्षभित्र तथा नाबालक नाबालिकाको हकमा बालिग भएको मितिले दुई वर्षभित्र नेपालको नागरिकता नरोजेमा त्यस्तो व्यक्ति नेपालको नागरिक कायम रहने छैन।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१२.	१२. विवरण अद्यावधिक गर्ने	नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेका विदेशी नागरिक तथा त्यस्ता दम्पतीबाट जन्मेका सन्तानहरूको विवरण कानून बमोजिम अद्यावधिक गरिनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१३.	१३. पदाधिकारीको नागरिकता सम्बन्धी व्यवस्था	(१) नेपालको राष्ट्रप्रमुख, उपराष्ट्रप्रमुख, प्रधानमन्त्री, संघीय व्यवस्थापिका र संघीय न्यायपालिकाका प्रमुख, सुरक्षा निकायका प्रमुख, प्रदेशका प्रमुख र उपप्रमुखको पदमा निर्वाचित वा मनोनित भई नियुक्ति हुन अङ्गीकृत बाहेकका नागरिकता प्राप्त गरेको नेपाली नागरिक हुनु पर्नेछ। (२) यो संविधान बमोजिम उपधारा (१) मा उल्लेखित पदबाहेक नेपालका अन्य संवैधानिक पदमानियुक्तको लागि योग्य हुने अङ्गीकृत नेपाली नागरिकता प्राप्त नेपाली नागरिक कम्तीमा दश वर्ष र नेपालको नागरिकता त्याग	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम उपधारा (१) र (२) मा परिमार्जन गरिएको।

		गरी पुनः वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेको नेपाली नागरिक कम्तीमा पाँच वर्ष नेपालमा बसोबास गरेको हुनु पर्नेछ । तर यस उपधाराको व्यवस्था वैवाहिक आधारमा अंगिकृत नागरिकता प्राप्त गरेको महिला नागरिकको हकमा लागू हुने छैन ।		
१४.	१४. गैरआवासीय नेपालीलाई परिचयपत्र दिन सकिने	नेपालको नागरिकता त्याग गरी विदेशको नागरिकता प्राप्त गरेका दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन (सार्क) क्षेत्रभन्दा बाहिरका देशमा बसोबास गरेका नेपाली मुलका व्यक्तिलाई प्रचलित कानून बमोजिम आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकार उपभोग गर्न पाउने गरी गैरआवासीय नेपाली नागरिकता प्रदान गर्न सकिने छ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।
१५.	१५. कानून बमोजिम हुने	नागरिकता सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

(ख) मौलिक हक सम्बन्धी मस्यौदा

भाग.....

मौलिक हक

क्र.सं	विषय	सहमति भएको विषय	समितिको निष्कर्ष	कैफियत
१	२. स्वतन्त्रताको हक	(१) कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन । (२) प्रत्येक नागरिकलाई देहायको स्वतन्त्रता हुनेछः- (क) विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, (ख) बिना हातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, (ग) संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता, (घ) राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता, (ङ) नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता, (च) कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता । तर, (१) खण्ड (क) को कुनै कुराले नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता, स्वाधीनता र अखण्डतामा खलल पर्ने वा संघीय इकाई*बीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने कार्य वा विभिन्न जात, जाति, धर्म, सम्प्रदाय बीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने कार्य वा गाली वेइज्जती, अदालतको अवहेलना हुने वा अपराधको दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार, नैतिकता प्रतिकुल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन । (२) खण्ड (ख) को कुनै कुराले नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा खलल पर्ने वा संघीय इकाईबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्ने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

* यस भागमा प्रयुक्त "संघीय इकाई" भन्ने शब्दले संविधानसभाद्वारा निर्धारण हुने राज्य/प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूलाई जनाउनेछ ।

		<p>(३) खण्ड (ग) को कुनै कुराले नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा खलल पर्ने वा राष्ट्रको विरुद्ध जासुसी गर्ने वा राष्ट्रिय गोप्यता भङ्ग गर्ने वा नेपालको वाह्य सुरक्षामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै विदेशी राज्य, संगठन वा प्रतिनिधिलाई सहयोग गर्ने (राज्यद्रोह गर्ने) वा संघीय इकाइबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा जातीय वा साम्प्रदायिक विद्वेष फैलाउने वा विभिन्न जात, जाति, धर्म र सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा हिंसात्मक कार्य गर्न दुरुत्साहित गर्ने वा सार्वजनिक नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।</p> <p>(४) खण्ड (घ) को कुनै कुराले नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा खलल पर्ने वा राष्ट्रको विरुद्ध जासुसी गर्ने वा राष्ट्रिय गोप्यता भङ्ग गर्ने वा नेपालको वाह्य सुरक्षामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै विदेशी राज्य, संगठन वा प्रतिनिधिलाई सहयोग गर्ने (राज्यद्रोह गर्ने) वा संघीय इकाइबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा जातीय वा साम्प्रदायिक विद्वेष फैलाउने वा विभिन्न जात, जाति, धर्म र सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा केवल जाति, भाषा, धर्म, सम्प्रदाय वा लिङ्गको आधारमा कुनै राजनीतिक दलको सदस्यता प्राप्त गर्न नागरिकलाई जातीय, भाषिक, धार्मिक, साम्प्रदायिक वा लैङ्गिक आधारमा बन्देज लगाउने वा नागरिकहरूबीच विभेद गर्ने गरी राजनीतिक दल गठन गर्न वा हिंसात्मक कार्य गर्न दुरुत्साहित गर्ने वा सार्वजनिक नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।</p> <p>(५) खण्ड (ङ) को कुनै कुराले सर्वसाधारण जनताको हितमा खलल पर्ने वा संघीय इकाइबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा विभिन्न जात, जाति, धर्म वा सम्प्रदायहरूका बीचको सम्बन्धमा खलल पर्ने वा हिंसात्मक कार्य वा अपराध गर्ने तथा सो को दुरुत्साहन गर्ने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।</p> <p>(६) खण्ड (च) को कुनै कुराले संघीय इकाइबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पुऱ्याउने कार्य वा सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्न पाउने वा कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा, रोजगार वा व्यवसाय गर्नका लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।</p>		
२	३. समानताको हक	<p>(१) सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षण र लाभवाट वञ्चित गरिने छैन।</p> <p>(२) सामान्य कानूनको प्रयोगमा धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, यौनिक अभिमुखिकरण, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, उत्पत्ति, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।</p> <p>तर आर्थिक, सामाजिक वा साँस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, किसान, मजदुर, उत्पीडित क्षेत्र, मुस्लिम, पिछडा वर्ग,</p>	सहमति भएकोले सविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

		<p>अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, लोपोन्मुख समुदाय वा विपन्न वर्ग, युवा, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, अशक्त वा असहाय नागरिकको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन ।</p> <p>स्पष्टिकरण: यस भाग तथा भाग ... (राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व) को प्रयोजनका लागि “विपन्न” भन्नाले औसत गरीबी भन्दा मुनिका नागरिकहरूलाई जनाउँनेछ ।</p> <p>(३) राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, यौनिक अभिमुखिकरण, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, उत्पत्ति, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्ने छैन ।</p> <p>(४) समान कामका लागि लैङ्गिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव गरिने छैन ।</p> <p>(५) पैतृकसम्पत्तिमा विना लैङ्गिक भेदभाव सबै सन्तानको समान हक हुनेछ ।</p>		
३	४. आमसञ्चार सम्बन्धी हक	<p>(१) विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्य, श्रव्यदृष्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा सूचना प्रवाह गर्नवा छापन पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन ।</p> <p>तर नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा संघीय इकाइबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने वा विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदाय बीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, राज्यद्रोह, भ्रूटो सामग्री प्रकाशन वा प्रसारणद्वारा व्यक्तिको सामाजिक मर्यादामा आँच पुऱ्याउने वा अदालतको अवहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार, नैतिकता प्रतिकुल र छुवाछुत एवं जातीय तथा लैङ्गिक भेदभावलाई दुरुत्साहन गर्ने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।</p> <p>(२) कुनै श्रव्य, श्रव्य दृष्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यमबाट कुनै सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गरे वा छापे वापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने वा छापने, रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय, छापा वा अन्य सञ्चार माध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन ।</p> <p>(३) कुनै समाचार लेख, सम्पादकीय, रचना, सूचना वा अन्य कुनै सामग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरे वापत कुनै समाचारपत्र, पत्रिका वा छापाखाना बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन । त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो कार्यबाट पीडित व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।</p> <p>(४) कानून बमोजिम बाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोन लगायतका सञ्चार साधनलाई अवरुद्ध गरिने छैन ।</p>	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
४	५. न्याय सम्बन्धी हक	<p>(१) कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ भएको कारण सहितको सूचना नदिई थुनामा राखिने छैन ।</p> <p>(२) पक्राउमा परेका व्यक्तिलाई पक्राउ परेको समयदेखि नै आफूले रोजेको कानून व्यवसायीसँग सल्लाह लिन पाउने हक</p>	उपधारा (१), (२), (३), र (५) देखि (१०) सम्मको व्यवस्थामा	उपधारा (४) संग सम्बन्धित प्रश्नावली

		<p>हुनेछ । त्यस्तो व्यक्तिले आफ्नो कानून व्यवसायीसँग गरेको परामर्श र निजले दिएको सल्लाह गोप्य रहनेछ र त्यस्तो व्यक्तिलाई आफ्नो कानून व्यवसायीद्वारा पुर्पक्ष गर्ने हकबाट वञ्चित गरिने छैन ।</p> <p>तर निवारक नजरबन्दमा रहेको गैरनेपाली नागरिक र शत्रु राज्यको नागरिकको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।</p> <p>स्पष्टीकरण: यस उपधाराको प्रयोजनको लागि “कानून व्यवसायी” भन्नाले कुनै अदालतमा कुनै व्यक्तिको प्रतिनिधित्व गर्न कानूनले अधिकार दिएको व्यक्तिलाई जनाउनेछ ।</p> <p>(३) पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउ भएको समय तथा स्थानबाट बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्नेछ र त्यस्तो अधिकारीबाट आदेश भएमा बाहेक पक्राउ भएका व्यक्तिलाई थुनामा राखिने छैन ।</p> <p>तर निवारक नजरबन्दमा राखिएको व्यक्ति र शत्रु राज्यको नागरिकको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।</p> <p>(५) कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार मानिने छैन।</p> <p>(६) कुनै पनि व्यक्ति विरुद्ध अदालतमा एकै कसुरमा एक पटकभन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय दिइने छैन ।</p> <p>(७) कुनै कसुरको अभियोग लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो विरुद्ध साक्षी हुन कर लगाइने छैन ।</p> <p>(८) प्रत्येक व्यक्तिलाई निज विरुद्ध गरिएको कारवाहीको जानकारी पाउने हक हुनेछ ।</p> <p>(९) प्रत्येक व्यक्तिलाई निष्पक्ष, स्वतन्त्र र सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक हुनेछ ।</p> <p>(१०) असमर्थ पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सहायता पाउने हक हुनेछ ।</p>	<p>सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने</p> <p>उपधारा (४) मा असहमति कायम रहेको ।</p>	<p>प्रश्न १. उपधारा (४) मा “तर मानवता विरुद्धको अपराध, युद्ध अपराध र जातीय नरसंहार सम्बन्धी अपराधमा भूतप्रभावी कानून बनाएर सजाय गर्न यस उपधाराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।” भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ?</p>
५	६. अपराधका पीडितको हक	<p>(१) अपराधका पीडितलाई आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात तथा कारवाही सम्बन्धी जानकारी पाउने हक हुनेछ ।</p> <p>(२) अपराधका पीडितलाई कानून बमोजिम सामाजिक पुनर्स्थापना र क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।</p>	<p>सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने</p>	
६	७. यातना विरुद्धको हक	<p>(१) अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन ।</p> <p>(२) उपधारा (१) बमोजिमको कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो व्यवहारबाट पीडित व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।</p>	<p>सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने</p>	
७	८. निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक	<p>(१) नेपाल राज्यको सार्वभौमसत्ता र अखण्डता वा सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्थामा तत्काल खलल पर्ने पर्याप्त आधार नभई कसैलाई पनि निवारक नजरबन्दमा राखिने छैन ।</p> <p>(२) उपधारा (१) बमोजिम निवारक नजरबन्दमा रहेको व्यक्तिको स्थितिको बारेमा निजका परिवारका सदस्यलाई जानकारी दिनु पर्नेछ ।</p> <p>तर शत्रुराज्यका नागरिकको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।</p> <p>(३) निवारक नजरबन्द राख्ने अधिकारीले कानून विपरीत वा</p>	<p>सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने</p>	<p>तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।</p>

		वदनियतपूर्वक कसैलाई नजरबन्द राखेमा नजरबन्द रहेको व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।		
८	९. छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक:	(१) कुनै पनि व्यक्तिलाई जात, जाति, उत्पत्ति, समुदाय, पेशा वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा कुनै पनि स्थानमा कुनै प्रकारको छुवाछुत वा भेदभाव गरिने छैन । (२) कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन वा वितरण गर्दा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात, जातिको व्यक्तिलाई खरीद वा प्राप्त गर्नबाट रोक लगाउन वा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात, जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वितरण वा प्रदान गरिने छैन । (३) कुनै जात, जाति, उत्पत्ति वा शारीरिक अवस्थाका व्यक्ति वा समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, जात, जाति वा छुवाछुतका आधारमा सामाजिक विभेदलाई न्यायोचित ठहराउने वा छुवाछुत तथा जातीय उच्चता वा घणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्ने वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न पाइने छैन । (४) जातीय आधारमा छुवाछुत गरी वा नगरी तथा कुनै व्यक्तिलाई निजको इच्छा विपरित काममा लगाउन वा कार्यस्थलमा कुनै प्रकारको विभेद गर्न पाइने छैन । (५) छुवाछुत तथा भेदभावजन्य सबै प्रकारका कार्य गम्भिर सामाजिक अपराधको रूपमा कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्तिको हक हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।
९	१०. सम्पत्ति सम्बन्धी हक		यो धारामा असहति रहेको ।	
१०	११. धार्मिक स्वतन्त्रताको हक	(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्था अनुसार धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने तथा कुनै धर्मबाट अलग रहने स्वतन्त्रता हुनेछ । तर कसैले पनि सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार र नैतिकता प्रतिकूल हुने वा सार्वजनिक शान्ति भङ्ग गर्ने कृत्याकलाप गर्न गराउन वा कसैको धर्म परिवर्तन गराउन वा अर्काको धर्ममा खलल पर्ने कुनै काम वा व्यवहार गर्न गराउन पाउने छैन । (२) प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी आफ्नो धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
११	१२. सूचनाको हक	प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । तर कानूनद्वारा गोप्य राख्नु पर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१२	१३. गोपनीयताको हक	कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार, चरित्र सम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानूनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१३	१४. शोषण विरुद्धको हक	(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक हुनेछ । (२) धर्म, प्रथा, परम्परा, संस्कार, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै किसिमले शोषण गर्न पाइने छैन । (३) मानिसलाई बेच-बिखन गर्न, दास वा बाँधा बनाउन पाइने छैन । त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई पीडकबाट उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ । (४) कसैलाई पनि निजको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउन	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

		पाइने छैन। तर यस उपधारामा उल्लिखित व्यवस्थाले सार्वजनिक प्रयोजनको लागि नागरिकलाई अनिवार्य सेवामा लगाउन सकिने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन।		
१४	१५. वातावरण सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वस्थ, स्वच्छ, र दिगो वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ। (२) प्रत्येक व्यक्तिलाई जलवायु परिवर्तनका दुष्प्रभावबाट सुरक्षित रहन पाउने अनुकुलनको हक हुनेछ। (३) वातावरणीय प्रदुषण वा ज्हासबाट हुने क्षतिबाट पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक हुनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१५	१६. शिक्षा सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ। (२) प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुनेछ। प्रत्येक नागरिकलाई माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ। (३) अपाङ्गता भएका र विपन्न वर्गका नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ। (४) कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम दृष्टिविहिनहरूलाई ब्रेललिपी तथा बहिराहरूलाई सांकेतिक भाषामा शिक्षा पाउने हक हुनेछ। (५) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने गरी विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको
१६	१७. भाषा तथा संस्कृति सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ। (२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ। (३) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, साँस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने हक हुनेछ। (४) प्रत्येक व्यक्तिलाई कला र साहित्य सिर्जना गर्ने, त्यसको विकास गर्ने, कानून बमोजिम आफ्नो बौद्धिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने तथा सोबाट लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१७	१८. रोजगारी सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुनेछ। रोजगारीका शर्त र अवस्था कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ। तर यस उपधारा बमोजिम रोजगारी उपलब्ध नहुँदासम्म बेरोजगार नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम बेरोजगार भत्ता पाउने हक हुनेछ। (२) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनौट गर्न पाउने हक हुनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।
१८	१९. श्रम सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यासको हक हुनेछ। (२) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ। (३) प्रत्येक श्रमिकलाई ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम सामुहिक सौदाबाजी गर्ने र हडताल गर्न पाउने हक हुनेछ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
१९	२०. स्वास्थ्य सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक नागरिकलाई निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित गरिने छैन।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

		(२) प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रजनन स्वास्थ्यको हक हुनेछ । (३) प्रत्येक व्यक्तिलाई सूचित स्वास्थ्य सेवाको हक हुनेछ। (४) प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ। (५) प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाईमा पहुँचको हक हुनेछ ।		
२०	२१. खाद्य सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य अधिकार हुनेछ । (२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ। (३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
२१	२२. आवास सम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासमा पहुँचको हक हुनेछ । (२) कानून बमोजिम वा अदालतले आदेश दिएमा बाहेक कुनै पनि नागरिकलाई आफ्नो स्वामित्वमा रहेको वासस्थानबाट हटाइने वा सो उपर कुनै अतिक्रमण गरिने छैन ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।
२२	२३. महिलासम्बन्धी हक	(१) प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक विभेद विना समान वंशीय हक हुनेछ। (२) महिला विरुद्ध कुनै किसिमको लैङ्गिक भेदभाव गरिने छैन । (३) प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन सम्बन्धी हक हुनेछ। (४) महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन । यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडित व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ । (५) राज्य संयन्त्रका सबै निकायमा महिलाको समावेशी आधारमा समानुपातिक सहभागिताको हक हुनेछ। (६) प्रत्येक महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।
२३	२४. बालबालिका सम्बन्धी हक:	(१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ । (२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार सहितको प्रारम्भिक बाल विकास, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ। (३) कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन । (४) कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन। (५) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र द्बन्द्व वा समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनको नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन । (६) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।

		<p>जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।</p> <p>(७) प्रत्येक बालबालिकालाई बालमैत्रीन्यायको हक हुनेछ।</p> <p>(८) असहाय, अनाथ, सुस्त मनस्थितिका, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित, एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हकहुनेछ ।</p> <p>(९) उपधारा (३), (४), (५) र (६) बमोजिमका कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।</p>		
२४	२५. जेष्ठ नागरिकको हक	<p>प्रत्येक जेष्ठ नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम समाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।</p>	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।
२५	२६. दलित समुदाय सम्बन्धी हक :	<p>(१) दलित समुदायका व्यक्तिलाई निजामती सेवा, सेना, प्रहरी लगायतका राज्यका सबै निकाय र क्षेत्रहरूमा समानुपातिक आधारमा रोजगारी प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । सार्वजनिक सेवा लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तिकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।</p> <p>(२) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षा सम्म छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । प्राविधिक र व्यवसायिक उच्च शिक्षामा दलितको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।</p> <p>(३) दलित समुदायलाई स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ । यस्तो व्यवस्था गर्दा विपन्न दलितलाई प्राथमिकता दिईनेछ ।</p> <p>(४) दलित समुदायलाई आफ्नो परम्परागत पेशा, ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोग, संरक्षण र विकास गर्ने हक हुनेछ । राज्यले दलित समुदायका परम्परागत पेशासँग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा उनीहरूलाई प्राथमिकता दिई सो का लागि आवश्यक पर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउनेछ ।</p> <p>(५) राज्यले भूमिहीन दलितलाई एक पटक जमिन उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।</p> <p>(६) आवासबिहीन दलितको लागि राज्यले बसोबासको व्यवस्था गर्नेछ ।</p> <p>(७) संघीय प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनीतिक संरचनामा जनसंख्याको आधारमा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरी संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः तीन र पाँच प्रतिशत थप प्रतिनिधित्वको लागि कानूनद्वारा आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।</p> <p>(८) दलित समुदायले यस धारा बमोजिम प्राप्त गर्ने अधिकारहरू पहाडी दलित, मधेशी दलित र दलित महिलाले समानुपातिक आधारमा प्राप्त गर्नेछन् ।</p>	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको।
२६	२७. परिवार सम्बन्धी हक	<p>(१) कसैले पनि एकभन्दा बढी पति वा पत्नी राख्न पाउने छैन ।</p> <p>(२) प्रत्येक व्यक्तिलाई कानूनको अधीनमा रही विवाह गर्न पाउने तथा सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउने स्वतन्त्रता हुनेछ ।</p>	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

		<p>(३) विवाह गर्ने पक्षको इच्छा विपरित वा पूर्ण र स्वतन्त्र सहमति बिना विवाह गराउन पाइने छैन ।</p> <p>(४) सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतिको समान हक हुनेछ ।</p> <p>(५) सन्तानको पालन पोषण, स्याहार संभार तथा सर्वाङ्गीण विकासका लागि आमा बाबुको समान अधिकार र दायित्व हुनेछ साथै अभिभावकको सम्मान र पालनपोषण गर्ने प्रत्येक सन्तानको अधिकार र दायित्व हुनेछ ।</p> <p>(६) उपधारा (१) र उपधारा (३) विपरितको कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ ।</p>		
२७	२८. सामाजिक न्यायको हक	<p>(१) सामाजिक रूपले पछाडि परेका महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी, जनजाति, अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत, मुस्लिम, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, युवा, पिछडा वर्ग, किसान र मजदूर वर्ग तथा उत्पीडित क्षेत्रलाई समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको संरचना तथा सार्वजनिक सेवामा सहभागिताको हक हुनेछ।</p> <p>(२) उपधारा (१) बमोजिमको हकको उपभोग गर्दा आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता पाउने हक हुनेछ ।</p> <p>(३) विपन्न वर्ग, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(४) प्रत्येक किसानलाई कृषि कार्यको लागि भूमिमाथिको हक, परम्परागत रूपमा प्रयोग र अवलम्बन गरिएको स्थानीय बीउ विजन र कृषि प्रजातिको छनौट र संरक्षणको हक, कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको हक तथा सशक्तिकरण र विकासको लागि विशेष अवसर तथा लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(६) अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगका लागि विशेष अवसर तथा लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(७) मधेशी समुदायलाई आर्थिक, सामाजिक साँस्कृतिक अवसर र लाभको समान वितरण तथा सो समुदाय भित्रका विपन्न र पिछडा वर्गको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण र विकासका लागि विशेष अवसर र लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(८) उत्पीडित क्षेत्रका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण, विकास र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको लागि विशेष अवसर र लाभ प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(९) अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई विविधताको पहिचान सहित मर्यादा र आत्मसम्मानपूर्वक जीवन यापन गर्न पाउने र सार्वजनिक सेवा तथा सुविधामा समान पहुँचको हक हुनेछ ।</p> <p>(१०) प्रत्येक युवालाई सशक्तिकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्राप्त गर्दै व्यक्तित्व विकासको हक हुने तथा राज्यको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसरको हक हुनेछ ।</p>	<p>सहमति भएका उपधाराहरुलाई संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने।</p> <p>उपधारा(५) , उपधारा (११) एवं थप गर्नु पर्ने वा नपर्ने भनिएको उपधारा १२ मा विवाद कायम रहेको ।</p>	

२८	२९. सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी हक	विपन्न वर्ग, अशक्त, असहाय, असहाय अवस्थामा रहेका एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने व्यक्ति तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
२९	३०. उपभोक्ताको हक	(१) प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । (२) गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	
३०	३१. देश निकाला विरुद्धको हक	कुनै पनि नागरिकलाई देश निकाला गरिने छैन ।		
३१	३२. मौलिक हकको कार्यान्वयन र संवैधानिक उपचारको हक	(१) यस भागद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनका लागि धारा .. (संघीय सर्वोच्च अदालतको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी धारा) तथा धारा ...(प्रादेशिक/राज्यस्तरको सर्वोच्च/उच्च अदालतको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी धारा) मा लेखिए बमोजिम उपचार पाउने हक सुरक्षित गरिएको छ। (२) यस भागद्वारा प्रदत्त हकहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार राज्यले दुई वर्ष भित्र मनासिव माफिकको कानूनी व्यवस्था गर्नेछ । (३) यस भागद्वारा प्रदत्त शिक्षा सम्बन्धी हक, स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, रोजगारी सम्बन्धी हक, आवास सम्बन्धी हक, खाद्य सम्बन्धी हक, सामाजिक न्याय सम्बन्धी हक र सामाजिक सुरक्षाको हकको कार्यान्वयनका लागि राज्यले उपयुक्त व्यवस्था गर्नेछ ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको

(ग) मौलिक कर्तव्य सम्बन्धी मस्यौदा

भाग

मौलिक कर्तव्य

क्र.सं.	विषय	सहमति भएको विषय	समितिको निष्कर्ष	कैफियत
१	१. नागरिकका कर्तव्य	प्रत्येक नागरिकका कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछन् - (क) राष्ट्रप्रति निष्ठावान हुँदै नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डताको रक्षा गर्नु, (ख) संविधान र कानूनको पालना गर्नु, (ग) राष्ट्रले चाहेका बखत अनिवार्य सेवा गर्नु ।	सहमति कायम भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	तत्कालीन संविधानसभा को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको

(घ) राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व सम्बन्धी मस्यौदा

भाग

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व

क्र.सं.	विषय	सहमति भएको विषय	समितिको निष्कर्ष	कैफियत
१	१. मार्ग निर्देशनका रूपमा रहने	(१) यस भागमा उल्लिखित निर्देशक सिद्धान्त र नीति राज्य सञ्चालनका मार्ग निर्देशनका रूपमा रहनेछन्। (२) राज्यले यस भागमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीतिको	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा	

		कार्यान्वयन गर्न आवश्यकता अनुसार स्रोत साधन परिचालन गर्ने वा गराउनेछ ।	पठाउने ।	
२	२. निर्देशक सिद्धान्तहरू			उपधारा (१) मा असहमति रहेको ।
		<p>(२) धर्म, संस्कृति, संस्कार, प्रथा, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा हुने सबै प्रकारका विभेद, शोषण र अन्यायको अन्त्य गरी सभ्य र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने एवं राष्ट्रिय गौरव, लोकतन्त्र, जनपक्षीयता, श्रमको सम्मान, उद्यमशीलता, अनुशासन, मर्यादा र सहिष्णुतामा आधारित सामाजिक साँस्कृतिक मूल्यहरूको विकास गर्ने तथा साँस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्दै साम्प्रदायिक सदभाव, ऐक्यवद्धता र सामञ्जस्यता कायम गरी राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने राज्यको सामाजिक साँस्कृतिक उद्देश्य हुनेछ ।</p> <p>(३) स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण, सबै प्रकारका आर्थिक शोषण र असमानताको अन्त्य तथा सार्वजनिक, सहकारी र निजी क्षेत्रको सहभागिता तथा सहकारी र निजी क्षेत्रको स्वतन्त्र विकास मार्फत उपलब्ध साधन स्रोतको अधिकतम उपयोग गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने एवं प्राप्त उपलब्धीहरूको न्यायोचित वितरण गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ ।</p> <p>(४) देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताको आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मानको अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुनेछ ।</p>	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको
३	३.राज्यका नीतिहरू	राज्यले देहायका नीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ : - (क) राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय एकता सम्बन्धी नीति: १. देशको सार्वभौमसत्ता, स्वाधीनता र अखण्डताको संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्ने, २. विभिन्न जात, जाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र सम्प्रदायबीच पारस्परिक सदभाव, सहिष्णुता र ऐक्यवद्धता कायम गरी संघीय इकाईहरूबीच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय एकता प्रवर्द्धन गर्ने, ३. राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गरी शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने, ४. सर्वाङ्गीण मानवीय सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने, ५. राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिका आधारमा सेना, प्रहरी लगायत सबै सुरक्षा अङ्गहरूलाई सबल, सुदृढ, व्यवसायिक, समावेशी र जनउत्तरदायी बनाउने, ६. राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप नागरिकलाई राष्ट्रको सेवा गर्न तत्पर र सक्षम राख्ने ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	

		(ख) राजनीतिक तथा शासन व्यवस्था सम्बन्धी नीति: १. प्राप्त राजनीतिक उपलब्धीहरूको रक्षा, सुदृढीकरण र विकास गर्दै आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक रुपान्तरणका माध्यमबाट जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नति प्रत्याभूत गर्ने,		
		२. मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने,		
		३. नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि संभौताहरूको कार्यान्वयन गर्ने,		
		४. सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, तदारुक, पारदर्शी, जनउत्तरदायी, र सहभागितामूलक बनाउंदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान, सरल र निर्बाध पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने,		
		५. आमसञ्चारलाई स्वच्छ, स्वस्थ, सुरक्षित, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यवसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्दै सुसूचित हुन पाउने जनताको अधिकार सुनिश्चित गर्ने,		
		६. खुल्ला र पारदर्शी समाजको निर्माण र विकास गर्न राज्य संयन्त्रमा रहेका सूचनाहरू प्रवाह गर्ने तथा सञ्चारको विकास र विस्तार गरी सूचनामाथि आम जनताको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,		
		७. संघ र संघीय इकाइहरूबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साभेदारी गर्दै सुमधुर सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार गर्ने ।		
		(ग) सामाजिक, साँस्कृतिक रुपान्तरण सम्बन्धी नीति: १. समाजमा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति वा संस्कारको नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त्य गर्ने,		
		२. स्वस्थ र सुमधुर संस्कृतिको बिकास गरी सामाजिक सुसम्बन्धमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने,	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित
		३. देशको साँस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवं सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जात, जाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने,		
		४. ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासको लागि त्यस्ता सम्पदाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, उत्खनन, संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा प्रचार प्रसार गर्ने,		
		५. सामाजिक, साँस्कृतिक तथा सेवामूलक कार्यमा स्थानीय समुदायको सिर्जनशीलताको प्रवर्द्धन र परिचालन गरी स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै सामुदायिक विकास गर्ने,		
		६. राष्ट्रिय सम्पदाको रुपमा रहेका कला, साहित्य र संगीतको विकासमा जोड दिने,		

		(घ) अर्थ वाणिज्य सम्बन्धी नीति: १. राज्यले सार्वजनिक, सहकारी र निजी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने,	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन साँ वधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित
		२. साधन स्रोतको अधिकतम परिचालन गर्दै आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने,		
		३. सहकारी क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिँदै यस क्षेत्रको पूँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा परिचालन गर्ने,		
		४. राज्यले निजी क्षेत्रको लगानी र योगदानमा स्वच्छता, जवाफदेहिता र प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नियमनको व्यवस्था गर्दै सर्वाङ्गण राष्ट्रिय विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने,		तत्कालीन साँ वधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित
		५. आर्थिक साधन स्रोत तथा विकासका प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,		
		६. तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधिकरण र विस्तार गर्ने		
		७. कालाबजारी, सीण्डकेट, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने जस्ता विकृति र विस-तिलाई नियन्त्रण गर्दै व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,		
		८. राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको लागि राष्ट्रिय उद्योग धन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,		
		९. राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको लागि सेवा क्षेत्रमा स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै उद्योगको रूपमा विकास गरी प्रतिस्पर्धी बनाउँदै लैजाने,		
		१०. राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पूँजी र प्रविधिको लगानीलाई परिचालन गर्ने,		
		११. वैदेशिक सहायता लिँदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने,		
		१२. गैरआवाशीय नेपालीहरूको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पूँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने ।		
		(ङ) कृषि र भूमि सुधार सम्बन्धी नीति: १. भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने,		
		२. अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्काबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने,		
		३. किसानको हक हित संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्दै कृषिलाई व्यवसायिकरण र कृषिजन्य औद्योगिकरण गर्ने, ४. भूमिको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यसको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन		तत्कालीन साँ वधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित ।

		समेतका आधारमा भूमिको नियमन र व्यवस्थापन गर्दै समुचित उपयोग गर्ने,		
		(च) विकास सम्बन्धी नीति: १. विकासका दृष्टिले पछाडि पारिएका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिदै सन्तुलित, वातावरणमैत्री एवं दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने,		
		२. विकास निर्माणको प्रकृत्यामा स्थानीय जनसहभागीता अभिवृद्धि गर्ने,		
		३. वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवं विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा यस क्षेत्रका वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने,		
		४. राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना प्रविधिको विकास र विस्तार गरी सर्वसाधारण जनताको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको अधिकतम् उपयोग गर्ने ।		
		५. विकासका प्रतिफल वितरणमा विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता दिने,		
		६. एकीकृत राष्ट्रिय परिचय व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरी नागरिकका सबै प्रकारका सूचना र विवरणहरू एकीकृत रूपमा व्यवस्थापन गर्ने तथा यसलाई राज्यबाट उपलब्ध हुने सेवा सुविधा र राष्ट्रिय विकास योजनासंग आवद्ध गर्ने,		
		७. जनसांख्यिक तथ्यांकलाई आवधिक गर्दै राष्ट्रिय विकास योजनासंग आवद्ध गर्ने ।		
		(छ) प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति: १. राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरण मैत्री रूपमा दिगो उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिदै प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने,	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित
		२. जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने,		
		३. नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने,		
		४. जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिचाईको विकास गर्ने,		
		५. जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने,		

		६. वातावरणीय सन्तुलनको लागि मुलुकको कुल भूभागको कम्तीमा चालीस प्रतिशत भूभागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने,		
		७. निरोधात्मक र उपचारात्मक उपायहरूमार्फत जलवायु परिवर्तनबाट पर्न सक्ने दुष्परिणामहरूलाई न्यूनिकरण गर्ने तथा जलवायु परिवर्तन सापेक्ष अनुकूलन गर्ने ।		
		८. प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय परिणाम निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,		
		९. प्रदुषकको देय, पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दीगो विकासका सिद्धान्तका आधारमा वातावरण सम्बन्धी कानून तथा नीति तर्जुमा गर्ने,		
		(ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति: १. जनसाधारणको जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्न शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, खाद्यान्न, रोजगारीका अवसर र गुणस्तर विस्तार गर्दै जाने ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन सी वधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जित
		२. कुनै पनि नागरिक निरक्षर नरहने अवस्था सुनिश्चित गर्दै गुणस्तरीय शिक्षामा सबै नागरिकको सहज, सरल र समान पहुँचको व्यवस्था गर्ने,		
		३. शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यवसायिक, व्यवहारिक एवं जनमुखी बनाउदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी एवं राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने,		
		४. शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानीलाई अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी लगानीलाई नियमन र व्यापारिकरणलाई निरुत्साहित गर्ने ।		
		५. उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँच योग्य बनाइ क्रमशः निशुल्क बनाउदै लैजाने,		
		६. बालबालिकालाई मातृभाषामा शिक्षा दिलाउन आवश्यक व्यवस्था गर्दै शिक्षाको विकासमा स्थानीय समुदायलाई सहभागी गराउदै जाने,		
		७. नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने,		
		८. नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने,		
		९. आधारभूत स्वास्थ्यलाई मानव अधिकारको रूपमा आत्मसात् गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सरल र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने,		
		१०. स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यले लगानी अभिवृद्धि गर्दै यस क्षेत्रमा भएको नीजि लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी व्यापारिकरणलाई निरुत्साहित गर्ने ।		
		११. स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानलाई जोड दिँदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको संख्या अभिवृद्धि गर्दै जाने ।		
		१२. मुलुकको क्षमता र आवश्यकताका आधारमा जनसंख्या व्यवस्थापनका लागि परिवार नियोजनलाई प्रोत्साहित गर्दै मातृ, शिशु मृत्युदर घटाई औषत आयु बढाउने,		

		३. आवास नहुने नागरिकहरूको वस्तुगत आधारमा पहिचान गरी क्रमशः उपयुक्त आवासको व्यवस्था गर्ने,		
		४. अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्तीविकास गर्ने,		
		५. कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्पन्नताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्दै सुलभ र प्रभावकारी वितरणका लागि खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र वितरण व्यवस्था गर्ने,		
		६. आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिइ योजनाबद्ध आपूर्ति व्यवस्था गर्ने,		
		७. यातायात सुविधामा नागरिकहरूको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण मैत्री प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित र व्यवस्थित र अपाङ्गमैत्री बनाउने ।		
		(भ) श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीति: १. सबैले काम गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्दै देशको मुख्य सामाजिक आर्थिक शक्तिको रूपमा रहेको श्रमशक्तिलाई दक्ष र व्यवसायिक बनाउदै स्वदेशमा नै उपयोग गर्ने,	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
		२. मर्यादित श्रमको अवधारणा अनुरूप सबै क्षेत्र र प्रकारका श्रमिकको आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्दै व्यवसायजन्य सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने, ३. राज्यले दलित समुदायलाई सबै औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा समानुपातिक ढंगले रोजगारी उपलब्ध गराउने नीति अवलम्बन गर्नेछ		तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जिते
		४. बालश्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपहरूको अन्त्य गर्ने,		
		५. उद्यम व्यवस्थापनमा श्रमिकको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,		
		६. वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न तथा श्रमिकको रोजगारी र अधिकारको प्रत्याभूति गर्न यस क्षेत्रको नियमन र व्यवस्थापन गर्ने,		
		७. वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रोत्साहन गर्ने ।		
		(ज) सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति: १. समानता र अविभेदको मान्यता अनुरूप सबै प्रकारका सामाजिक, सांस्कृतिक विभेद अन्त्य गर्दै मर्यादित र सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने प्रत्येक नागरिकको अधिकार सुनिश्चित गर्ने,		
		२. महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, पिछडावर्ग, मुस्लिम, अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत, समुदाय, उत्पीडित वर्ग, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पछाडि पारिएको क्षेत्र, गरीब, किसान, मजदूर, युवा वर्गलाई समावेशी		

		सिद्धान्तको आधारमा मुलुकको राज्य संरचना तथा सार्वजनिक सेवामा समावेशी समानुपातिक सहभागिताको सिद्धान्तका आधारमा सहभागी गराउदै जाने,		
		३. असहाय अवस्थामा रहेका एकल महिलालाई रोजगारीमा प्राथमिकता दिई जीविकोपार्जनको लागि समुचित व्यवस्था गर्दै जाने,		
		४. जोखिममा परेका र सामाजिक र पारिवारिक बहिष्करणमा परेका तथा हिंसा पीडित महिलालाई पुनर्स्थापना, संरक्षण, सशक्तिकरण गरी स्वावलम्बी बनाउने,		
		५. महिलाका प्रजनन दायित्वलाई सामाजिक दायित्वको रूपमा आत्मसात् गर्दै प्रजनन सम्बन्धी सबै अवस्थामा आवश्यक सेवा सुविधा उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने		
		६. महिलालाई राज्यका हरेक अ-मा समावेशी समानुपातिक सहभागिताका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,		
		७. घरायसी काममा परिवारका सबै सदस्यहरूबीच साभेदारीको संस्कार विकास गर्दै बालबच्चाको पालन पोषण, परिवारको हेरचाह जस्ता काम र योगदानलाई आर्थिक रूपमा मूल्यांकन गर्दै त्यस्तो कार्यको आर्थिक मूल्य राष्ट्रिय आयमा गणना गर्ने,		
		८. विपन्न वर्ग, अशक्त, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक र असहाय नागरिकको अधिकार, मर्यादा र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने,		
		९. मुक्त कर्मैया, कम्लहरी, हरूवा, चरुवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी बसोवासको लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनको लागि कृषियोग्य जमीन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनर्स्थापना गर्ने,		
		१०. विगतमा भएका सबै जनआन्दोलनहरू, जनयुद्ध, मधेश आन्दोलनका क्रममा भएका शहिद परिवार, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवार, अपाङ्ग र घाइतेहरूको लागि राज्यका सबै संयन्त्रमा सहभागिता, सरकारी र सार्वजनिक सेवामा विशेष सुविधा, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवास, सामाजिक सुरक्षा, राहत र निवृत्तभरण प्रदान गर्ने ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	सि.नं. ३ को खण्ड (त्र) को बुंदा नं. १० मा रहेको व्यवस्थालाई सबै समितिको प्रतिवेदनमा प्रयोग गर्न उपयुक्त हुने साभा र एकिकृत शब्दावली सहमतिबाट तय भए बमोजिम राख्ने भनी संविधान सभाको निर्देशन रहेकोले मस्यादा समिति तले ध्यान

				दिन उपयुक्त हुने ।
		११. जातीय विभेद तथा छुवाछुतलाई दण्डनीय बनाउदै दलित समुदायलाई सकारात्मक विभेदका आधारमा क्षतिपूर्ति सहित विशेष अधिकार प्रदान गर्ने,		
		१२. परिवार र समाजसँग मिलेर जेष्ठ नागरिकलाई सम्मानपूर्वक जीवन यापनका लागि पालन पोषण, स्वास्थ्य सेवा र सुरक्षापाउने अधिकार सुनिश्चित गर्दै उनीहरूको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने,		
		१३. परिवार तथा समाजसँग मिलेर युवाको सर्वाङ्गण विकासमा आवश्यक लगानी गर्दै राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने तथा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने तथा युवा परिचालन र सहभागीताका लागि उपयुक्त, नीति तथा संरचनाको व्यवस्था गर्ने ।		
		१४. जातीय, धार्मिक, भाषिक अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायले आफ्नो पहिचान सहित मर्यादित र सम्मानित रूपमा बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष व्यवस्था गर्ने		
		१५. पछाडि परेको वा पारिएको र विकट क्षेत्रका समुदायको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण, र विकास गर्न विशेष व्यवस्था गर्ने,		
		१६. आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने,	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको
		१७. लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूको मर्यादित र सम्मानपूर्वक जीवन यापन गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष व्यवस्था गर्ने,		
		१८. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने, समाजमा पुनर्स्थापना गर्ने तथा आमसञ्चार, यातायात, शिक्षा, स्वास्थ्य रोजगारी जस्ता सार्वजनिक सेवाका क्षेत्रमा समान पहुँच कायम गर्दै त्यस्ता सेवा सुविधा उपयोग गर्न सक्ने अवस्था सुनिश्चित गर्न विशेष व्यवस्था गर्ने,		
		१९. राज्यले सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दा सबै लिङ्ग, क्षेत्र र समुदायभित्रका विपन्न वर्गलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने ।		
		२०. स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकूद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकूदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने,		
		२१. सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र		

		पारदर्शी बनाउदै त्यस्ता संस्थाहरूको स्थापना, स्वीकृती, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनका लागि एकद्वार प्रणाली अपनाउने र राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र त्यस्ता संघ संस्थाहरूलाई संलग्न गराउने ।		
		(ट) न्याय र दण्ड व्यवस्था सम्बन्धी नीति: १. न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने,		
		२. सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थता जस्ता वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्ने		
		३. राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक लगायत सबै क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने,		
		४. जन्मकैदलाई आवश्यकता अनुसार आजन्म कैदको रूपमा व्यवस्था गर्दै कसूरको मात्राको अनुपातमा सजाय निर्धारण गर्ने,		
		५. कैद र जरिवानाबीच समुचित सन्तुलन कायम गर्ने,		
		६. अपराधका पीडितले उचित क्षतिपूर्ति पाउने गरी दण्डनीति अवलम्बन गर्ने ।		
		(ठ) पर्यटन सम्बन्धी नीति: नेपालका ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, धार्मिक पुरातात्विक र प्राकृतिक सम्पदाहरूको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्द्धन एवं प्रचार प्रसार मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारको रूपमा पर्यावरण मैत्री पर्यटन उद्योगको विकास गर्ने तथा पर्यटन उद्योगको लाभ वितरणमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिने ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको
		(ड) अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी नीति: १. सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रिय स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहदै संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र विश्वशान्तिको मान्यताको आधारमा परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने,		
		२. विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै असमान सन्धि संभौताहरू परित्याग वा खारेज गर्ने एवं समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि संभौताहरू गर्ने,		
		३. छिमेकी मित्र राष्ट्रहरूसँग समनिकटताका आधारमा सम्बन्ध सञ्चालन गर्ने ।		
४	४. राज्यको दायित्व	नेपालको सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय स्वाधीनता र अखण्डता अक्षुण्ण राख्दै मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुशरण गर्ने तथा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने राज्यको दायित्व हुनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
५	५. प्रतिवेदन पेश गर्ने :	यस भागमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीतिहरू कार्यान्वयन गर्न चालिएका कदम र प्राप्त उपलब्धि सहितको प्रतिवेदनप्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले तयार गरी राष्ट्रप्रमुख समक्ष पेश गर्नेछ र राष्ट्रप्रमुखले त्यस्तो	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधान सभाको निर्णय बमोजिम

		<p>प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय व्यवस्थापिका समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गर्नेछ ।</p>	<p>परिमार्जन गरिएको ।</p> <p>व्यवस्थापिका को नाम अन्तिम रूपमा जे तय हुन्छ त्यही नै यो प्रतिवेदनमा पनि प्रयोग गरी मिलान गर्ने भन्ने निर्देशन रहेकोले मस्यौदा समिति तले ध्यान दिन उपयुक्त हुने ।</p> <p>मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्तहरु र राज्यका नीतिहरुमा एउटै विषय र व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएकोले कुनै पनि विषय संविधानको विभिन्न धारा उपधारामा दोहोरो पर्ने गरी नराख्ने । यो निर्णय अनुसार मौलिक हकमा व्यवस्था गर्ने भनी मस्यौदामा उल्लेख भएका विषयलाई निर्देशक सिद्धान्त र राज्यका नीतिहरुमा नराख्ने भन्ने</p>
--	--	--	--

				निर्देशन रहेकोले मस्यौदा समिति तले ध्यान दिन उपयुक्त हुने ।
६	६.	अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था: (१) यस भागमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीतिको प्रगतिशील कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न संघीय व्यवस्थापिकामा एक समिति रहनेछ ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
		(२) उपधारा (१) बमोजिमको समितिको गठन, कार्यविधि तथा अन्य व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।		
७	७.	अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने: यस भागमा लेखिएका कुनै विषय कार्यान्वयन भए वा नभएको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन ।		

अनुसूची-१

संविधानसभाबाट मिति २०६७।०।१२ को निर्णयानुसार मौलिक हक तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदन

संवैधानिक समितिलाई प्राप्त सुझाव र निर्देशन

१. नागरिकता सम्बन्धमा (संविधानसभाबाट भएको निर्णय)

१. मस्यौदाको सि.नं. १ मा रहेको व्यवस्थालाई पुनर्लेखन गरी देहायको उपधारा (१) र (२) गरी राख्ने ।

(१) कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकताबाट वन्चित नगरिने :- कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने हकबाट वन्चित गरिने छैन ।

(२) एकल संघीय नागरिकताको व्यवस्था:- नेपालमा प्रादेशिक पहिचान सहितको एकल संघीय नागरिकताको व्यवस्था गरिएको छ ।

२. मस्यौदाको सि.नं. १ को व्याख्यात्मक टिप्पणी सम्बन्धी भागमा रहेको “संघीय सरकारले आफै वा प्रादेशिक संरचना मार्फत प्रदान गर्ने” भन्ने वाक्यांशको सट्टा “अधिकारको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित सूचिमा उल्लेखित जिम्मेवारी अनुरूप कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम नागरिकताको व्यवस्थापन र वितरण गर्ने” भन्ने वाक्यांश राख्ने । सोही टिप्पणीको अन्त्यमा “प्रादेशिक पहिचान उल्लेख गर्दा जातीय, सामुदायिक तथा भौगोलिक विवरण पनि उल्लेख गर्न सकिनेछ ।” भन्ने व्यहोरा थप गर्ने ।

३. वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त गर्न बाबु र आमा दुवै नेपाली नागरिक हुनुपर्ने मस्यौदाको सि.नं. ३ को उपधारा (१) को खण्ड (क) को व्यवस्था उपयुक्त भएकोले यथावत राख्ने ।

४. मस्यौदाको सि.नं. ४ को उपधारा (१) मा देहाय बमोजिम परिमार्जन गरी उपयुक्त मस्यौदा गर्ने :

नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी पुरुषले वैवाहिक अंगिकृत नागरिकता लिन चाहेमा पन्ध्र वर्षसम्म नेपालमा स्थायी बसोवास गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था राख्ने ।

नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी महिलाले नेपालको नागरिकता लिन चाहेमा निजलाई विदेशको नागरिकता परित्याग गर्ने कारवाही चलाए पछि नेपालको अंगिकृत नागरिकता प्रदान गर्ने ।

५. मस्यौदाको सि.नं. ४ को उपधारा (२) मा रहेको व्यवस्थालाई देहाय बमोजिम परिमार्जन गरी सि.नं. ३ को उपधारा (३) मा राख्ने “नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्मभई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान नभएको व्यक्तिलाई वंशजको नागरिकता प्रदान गर्ने” तर सो व्यवस्थाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर बाबु विदेशी नागरिक भएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो व्यक्तिको नागरिकता स्वतः अंगिकृत नागरिकतामा परिणत हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गर्ने ।

६. नेपालको राष्ट्रप्रमुख, उपराष्ट्रप्रमुख, प्रधानमन्त्री, संघीय व्यवस्थापिका र संघीय न्यायपालिकाका प्रमुख, सुरक्षा निकायका प्रमुख, प्रदेशका प्रमुख र उपप्रमुखको पदमा निर्वाचित वा मनोनित भई नियुक्ति हुन अंगिकृत बाहेकका नागरिकता प्राप्त गरेको नेपाली नागरिक हुनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था राखी मस्यौदाको सि.नं. १३ (१) लाई परिमार्जन गर्ने ।

७. मस्यौदाको सि.नं. १३ को उपधारा (२) मा रहेको “नेपालको संवैधानिक पदमा” भन्ने शब्दको सट्टा “उपधारा (१) मा उल्लेखित पदबाहेक नेपालका अन्य संवैधानिक पदमा” भन्ने शब्दहरू राख्ने, सोही उपधारामा रहेको “वा जन्मका आधारमा” भन्ने शब्दहरू हटाउने र उक्त उपधारामा देहाय बमोजिमको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश थप गर्ने ।

“तर यस उपधाराको व्यवस्था वैवाहिक आधारमा अंगिकृत नागरिकता प्राप्त गरेको महिला नागरिकको हकमा लागू हुने छैन ।”

८. मस्यौदाको सि.नं. १४ मा नेपालको नागरिकता त्याग गरी विदेशको नागरिकता प्राप्त गरेका दक्षिण एसियाली क्षेत्रिय सहयोग संगठन (सार्क) क्षेत्र भन्दा बाहिरका देशमा बसोवास गरेका नेपाली मुलका व्यक्तिलाई प्रचलित कानून बमोजिम आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार उपभोग गर्न पाउने गरी गैरआवासीय नेपाली नागरिकता प्रदान गर्न सकिने छ

भन्ने व्यवस्था राखी मस्यौदा परिमार्जन गर्ने साथै व्याख्यात्मक टिप्पणीमा रहेको “गैरआवासीय परिचय-पत्र” भन्ने शब्दको सट्टा “गैरआवासीय नेपाली नागरिकता” भन्ने शब्दावली राख्ने ।

२. मौलिक हक सम्बन्धमा

- सि.नं. १ को सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको मस्यौदा परिवर्तन गर्न नपर्ने यथावत राख्ने ।
- सि.नं. ३ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा ‘आर्थिक’ पछि ‘शैक्षिक’ शब्द थप गर्न आवश्यक नपर्ने ।
- सि.नं. ३ को उपधारा (५) मा रहेको ‘पुख्र्यौली’ भन्ने शब्दको सट्टा ‘पैतृक’ भन्ने शब्द राख्ने र सो को व्याख्यात्मक टिप्पणीमा पनि ‘पुख्र्यौली’ भन्ने शब्दको सट्टा ‘पैतृक’ भन्ने शब्द राख्ने ।
- सि.नं. ३ मा प्रयोग भएको समानताले सबै किसिमका समानतालाई समेट्ने भएकोले आर्थिक समानताको हक थप गर्न नपर्ने ।
- सि.नं. ४ को उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा केही परिमार्जन गर्न नपर्ने ।
- सि.नं. ५ को उपधारा (१०) मा गर्भवती महिलालाई थुनामा राख्दा विशेष सुविधा दिनु पर्ने भन्ने र सि.नं. ६ मा पिडकबाट क्षतिपूर्ति पाउन नसक्ने अवस्था भए राज्यबाट क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था राख्नु पर्ने भनी आएका सुझाव कानून निर्माण गर्दा संबोधन गर्न सकिने भएकोले संविधानमा समावेश गर्न नपर्ने ।
- सि.नं. ८ को उपधारा (२) को सट्टा देहायको उपधारा (२) राख्ने:
“(२) उपधारा (१) बमोजिम निवारक नजरबन्दमा रहेको व्यक्तिको स्थितिको बारेमा निजका परिवारका सदस्यलाई जानकारी दिनु पर्नेछ ।
तर शत्रुराज्यका नागरिकको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।”
- सि.नं. ९ को उपधारा (१) मा रहेको “आधारमा” भन्ने शब्दावली पछाडी “कुनै पनि स्थानमा” भन्ने शब्दहरू थप गर्ने ।
- सि.नं. ९ को उपधारा (५) मा रहेको “सामाजिक अपराधको रूपमा” भन्ने शब्दावली अगाडि “गम्भिर” भन्ने शब्द थप गर्ने ।
- सि.नं. १६ को उपधारा (३) को शुरुमा “अपाङ्गता भएका र” भन्ने शब्दहरू थप गरी उपधारा (३) पछि देहायको उपधारा (४) थप गरी उपधाराको क्रम मिलाउने :
“(४) कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम दृष्टिविहीनहरूलाई ब्रेललिपी तथा बहिराहरूलाई सांकेतिक भाषामा शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।” यसको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा देहायको व्यहोरा राख्ने: “दृष्टिविहीनहरू र बहिरा नागरिकहरूलाई उनीहरूको आवश्यकता बमोजिमको ब्रेललिपी तथा सांकेतिक भाषामा पाठ्य सामग्री र शिक्षण सुविधा नहुने हो भने उनीहरूले आधारभूत शिक्षाबाट बञ्चित हुने अवस्था सृजना हुने भएकोले ।”
- सि.नं. १८ को उपधारा (१) मा देहायको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश थप गरी उपधारा (३) हटाउने:
“तर यस उपधारा बमोजिम रोजगारी उपलब्ध नहुंदासम्म बेरोजगार नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम बेरोजगार भत्ता पाउने हक हुनेछ ।”
- सि.नं. २२ को उपधारा (२) मा रहेको ‘नागरिकलाई’ भन्ने शब्द पछि “आफ्नो स्वामित्वमा रहेको” भन्ने शब्दहरू थप गर्ने ।
- सि.नं. २३ को उपधारा (३) मा रहेको “महिलालाई” भन्ने शब्द पछि “सुरक्षित मातृत्व र” भन्ने शब्दहरू थप गर्ने ।
- सि.नं. २४ को उपधारा (२) मा रहेको ‘उचित स्याहार’ भन्ने शब्द पछि “सहितको प्रारम्भिक बाल विकास” भन्ने शब्दहरू थप गरी उपधारा (३) हटाउने, उपधारा (३) को व्याख्यात्मक टिप्पणी उपधारा (२) मा राख्ने र मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक सि.नं. १६ मा नै प्रत्याभूत भएकोले दोहोरिएको उपधारा (४) हटाउने र उपधाराको क्रम मिलाउने ।
- सि.नं. २४ पछि देहायको सि.नं. २५ राखी सि.नं.को क्रम मिलाउने :
“२५. जेष्ठ नागरिकको हक : प्रत्येक जेष्ठ नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।”
- सि.नं. २५ मा प्रस्तावित दलित समुदायको हकको सट्टामा देहायको व्यवस्था राखी क्रम मिलाउने :
“२६. दलित समुदाय सम्बन्धी हक : (१) दलित समुदायका व्यक्तिलाई निजामती सेवा, सेना, प्रहरी लगायतका राज्यका सबै निकाय र क्षेत्रहरूमा समानुपातिक आधारमा रोजगारी प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । सार्वजनिक सेवा लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तिकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।
(२) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षा सम्म छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । प्राविधिक र व्यवसायिक उच्च शिक्षामा दलितको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।
(३) दलित समुदायलाई स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ । यस्तो व्यवस्था गर्दा विपन्न दलितलाई प्राथमिकता दिईनेछ ।

- (४) दलित समुदायलाई आफ्नो परम्परागत पेशा, ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोग, संरक्षण र विकास गर्ने हक हुनेछ। राज्यले दलित समुदायका परम्परागत पेशासँग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा उनीहरूलाई प्राथमिकता दिई सो का लागि आवश्यक पर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउनेछ।
- (५) राज्यले भूमिहीन दलितलाई एक पटक जमिन उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।
- (६) आवासविहीन दलितको लागि राज्यले बसोबासको व्यवस्था गर्नेछ।
- (७) संघीय प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनीतिक संरचनामा जनसंख्याको आधारमा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरी संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः तीन र पाँच प्रतिशत थप प्रतिनिधित्वको लागि कानूनद्वारा आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ।
- (८) दलित समुदायले यस धारा बमोजिम प्राप्त गर्ने अधिकारहरू पहाडी दलित, मधेशी दलित र दलित महिलाले समानुपातिक आधारमा प्राप्त गर्नेछन्।”

- सि.नं. २७ मा रहेको सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गतको उपधारा (२) को सट्टा देहायको उपधारा (२) राख्ने : “(२) उपधारा (१) बमोजिमको हकको उपभोग गर्दा आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता पाउने हक हुनेछ।”
- सि.नं. २८ मा रहेको “जेष्ठ नागरिक” भन्ने शब्दहरू हटाउने।
- सि.नं ३१ को मौलिक हकको कार्यान्वयन र संवैधानिक उपचारको हक अन्तर्गतको उपधारा (३) लाई उपधारा (१) मा राख्ने र सो को व्यहोरामा रहेको “कारवाही चलाउनु” भन्ने शब्दको सट्टा “उपचार” भन्ने शब्द राख्ने। सोही हकको उपधारा (१) लाई उपधारा (३) मा राख्ने।
- सि.नं ३१ को मौलिक हकको कार्यान्वयन र संवैधानिक उपचारको हक अन्तर्गतको उपधारा (२) मा रहेको “कानूनी व्यवस्था” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “मनासिव माफिकको कानूनी व्यवस्था” भन्ने शब्दहरू राख्ने।

३. मौलिक कर्तव्य सम्बन्धमा

- सि.नं. १ मा देहायका कर्तव्य मात्र राख्ने, अन्य विषय राख्न आवश्यक नपर्ने।
 - क) राष्ट्रप्रति निष्ठावान हुँदै नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डताको रक्षा गर्नु
 - ख) संविधान र कानूनको पालना गर्नु
 - ग) राष्ट्रले चाहेका बखत अनिवार्य सेवा गर्नु।

४. राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व सम्बन्धमा

- मस्यौदाको सि.नं. २ को उपधारा (१)मा रहेको व्यवस्थाको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा “सबै प्रकारका विदेशी हस्तक्षेपको अन्त गर्दै” भन्ने विषयलाई पनि राख्ने।
- मस्यौदाको सि.नं. २ को उपधारा (३) मा रहेको “साभेदारी” शब्दको सट्टा “सहभागिता” शब्द राख्ने।
- मस्यौदाको सि. नं. ३ को खण्ड (ग) को २ को मस्यौदालाई निम्न लेखिएबमोजिम परिमार्जन गर्ने :
“२. स्वस्थ र सुमधुर संस्कृतिको विकास गरी सामाजिक सुसम्बन्धमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने,”
- मस्यौदाको सि.नं. ३ को खण्ड (घ) को बुँदा नं. १ लाई देहाय बमोजिम पुनर्लेखन गर्ने।
“राज्यले सार्वजनिक, सहकारी र निजी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने।”
- मस्यौदाको सि.नं. ३ को खण्ड (घ) को बुँदा नं. ४ को प्रारम्भमा “राज्यले” भन्ने शब्द राख्ने।
- मस्यौदाको सि.नं. ३ को खण्ड (घ) को बुँदा नं. १२ मा रहेको विषय मौलिक हकमा रहेको व्यवस्थाबाट संबोधन हुने भएकोले उक्त बुँदालाई निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति सम्बन्धी भागमा राख्न नपर्ने भएकोले यहाँबाट हटाउने र क्रम मिलाउने।
- मस्यौदाको सि नं. ३ को खण्ड (छ) को बुँदा नं. १ मा रहेको “प्राथमिकता” भन्ने शब्द पछि “र अग्राधिकार” भन्ने शब्द थप गर्ने।
- सि.नं. ३ को खण्ड (छ) को बुँदा नं. २ मा उल्लेख भएको नीति कृषि र भूमि सम्बन्धी रहेकोले त्यसलाई खण्ड (ड) अन्तर्गत बुँदा नं. ३. पछि बुँदा नं. ४. गरी राख्ने।
- सि.नं. ३ को खण्ड (ज) को बुँदा नं. ३ मा रहेको “व्यवहारिक” शब्द पछि “एवं जनमुखी” भन्ने शब्द थप गर्ने।
- सि.नं. ३ को खण्ड (झ) को बुँदा नं. २ पछि देहायको बुँदा नं. ३ राखी अन्य बुँदाहरूको क्रम मिलाउने :

‘३. राज्यले दलित समुदायलाई सबै औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा समानुपातिक ढंगले रोजगारी उपलब्ध गराउने नीति अवलम्बन गर्नेछ।’

- सि.नं. ३ को खण्ड (अ) को बुँदा नं. १० मा रहेको व्यवस्थालाई सबै समितिको प्रतिवेदनमा प्रयोग गर्न उपयुक्त हुने साभ्रा र एकिकृत शब्दावली सहमतिबाट तय भए बमोजिम राख्ने ।
- सि.नं. ३ को खण्ड (अ) को बुँदा नं. १६ मा रहेका ‘सम्बर्द्धन गरी’ भन्ने शब्दहरूलाई ‘सम्बर्द्धन गर्ने’ भनी मिलाउने र त्यसपछि रहेको अंशलाई खण्ड (छ) को बुँदा नं. १ मा मिलाउन गर्ने ।
- सि.नं. ३ को खण्ड (ठ) अन्तर्गत एउटामात्र नीति रहेकोले सो को व्यहोराको शुरुमा रहेको १.अंक हटाई, सोही व्यहोराको “साँस्कृतिक” भन्ने शब्द पछि “धार्मिक” भन्ने शब्द थप गर्ने ।
- सि.नं. ५ मा रहेको “राष्ट्रप्रमुखले प्रत्येक वर्ष संघीय व्यवस्थापिकासमक्ष पेश गर्नेछ” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “प्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले तयार गरी राष्ट्रप्रमुख समक्ष पेश गर्नेछ र राष्ट्रप्रमुखले त्यस्तो प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय व्यवस्थापिका समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गर्नेछ” भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- व्यवस्थापिकाको नाम अन्तिम रूपमा जे तय हुन्छ त्यही नै यो प्रतिवेदनमा पनि प्रयोग गरी मिलाउन गर्ने ।
- मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्तहरू र राज्यका नीतिहरूमा एउटै विषय र व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएकोले कुनै पनि विषय संविधानको विभिन्न धारा उपधारामा दोहोरो पर्ने गरी नराख्ने । यो निर्णयअनुसार मौलिक हकमा व्यवस्था गर्ने भनी मस्यौदामा उल्लेख भएका विषयलाई निर्देशक सिद्धान्त र राज्यका नीतिहरूमा नराख्ने ।

देहायका विषयमा संवैधानिक समितिले नै थप छलफल गरी टुंगो लगाई मस्यौदा परिमार्जन गर्ने

मौलिक हक

१. मस्यौदाको सि.नं. ५ को न्यायसम्बन्धी हकको उपधारा (४) मा “तर मानवता विरुद्धको अपराध, युद्ध अपराध र जातीय नरसंहार सम्बन्धी अपराधमा भूतप्रभावी कानून बनाएर सजाय गर्न यस उपधाराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।” भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ? (पेज नं. २५, सि नं ५ उपधारा (४))
२. सि नं. १० को सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा जग्गाको हदबन्दी तोक्ने वा नतोक्ने ?
३. हदबन्दी तोकिएको अवस्थामा हदबन्दी भन्दामाथिको जग्गा प्राप्त गर्दा राज्यले क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने वा नपर्ने ?
४. समग्र सम्पत्तिमा सीमा तोक्ने वा नतोक्ने ?
५. सि नं. २७ मा सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत उपधारा (५) मा रहेको व्यवस्थाको सट्टा आदिवासी, जनजाति समुदायलाई आत्मनिर्णयको अधिकार सहित स्वशासन र स्वायत्तताको अधिकार तथा स्वतन्त्र, पूर्व र सुसूचित सहमतिको हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ? (सि.नं. २७ पेज नं. ५२-५६)
६. सि नं. २७ मा सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत उपधारा (५) मा रहेको व्यवस्थाको सट्टा आदिवासी, जनजाति तथा स्थानीय समुदायलाई पहिचानको हक, प्राकृतिक स्रोत माथि प्राथमिकताको हक, स्वशासनको हक तथा राष्ट्रिय अखण्डता, समग्र राष्ट्रिय हित तथा एकतालाई सुदृढ गर्दै संविधान र प्रचलित कानूनको अधिनमा रही आत्मनिर्णयको अधिकार हुनेछ भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ? (सि.नं. २७ पेज नं. ५२-५६)
७. सोही उपधारामा प्रावधानमा “मधेशी समुदायको आत्मनिर्णयको अधिकार सहितको स्वायत्त मधेश प्रदेश र त्यहाँको भूमि तथा प्राकृतिक स्रोतमाथि अग्राधिकारको हक हुनेछ ।” भन्ने व्यवस्था थप गर्ने वा नगर्ने ?
८. सोही सि.नं. को उपधारा (११) को सट्टा “लोकतन्त्र प्राप्तिको लागि भएका सबै आन्दोलन/संघर्षको क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने शहीदका परिवार, लोकतन्त्रका योद्धा, द्वन्द्वपीडित र विस्थापित, अपाङ्ग, घाइते तथा पीडितलाई राहत तथा न्याय प्रदान गर्ने एवम् उचित सम्मान सहित शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास र सामाजिक सुरक्षामा प्राथमिकताका साथ अवसर प्रदान गरिनेछ ।” भन्ने व्यवस्था राख्ने वा नराख्ने ?
९. सोही सि.नं. को उपधारा (११) पछि देहायको उपधारा (१२) थप गर्ने वा नगर्ने “(१२) आदिवासी र स्थानीय समुदायलाई भूमि र प्राकृतिक सम्पदामाथि अग्राधिकारको हक हुनेछ ।”

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व

१०. मस्यौदाको सि.नं. २ को उपधारा (१) मा “आत्म निर्णय सहितको” भन्ने वाक्यांश राख्ने वा नराख्ने ?
११. सोही उपधारामा रहेका “संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था” भन्ने शब्दहरूको सट्टा देहायको मध्ये कुनै शब्दावलीहरू राख्ने वा नराख्ने ?
- क) “जनताको संघीय गणतन्त्र”
- ख) “समाजवादी गणतन्त्र”
- ग) “बहुलवाद र बहुदलीय प्रतिस्पर्धामा आधारित संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र”

अनुसूची-२

संविधान सभा
संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निकर्णक समिति

मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समिति रूपाय प्रणाली सम्बन्धी समितिको प्रतिवेदन अध्ययन
उप-समिति

क्र.सं	नाम, थर	उपस्थिति
१	मा.श्री मीन बहादुर विश्वकर्मा	संयोजक
२	मा.श्री अग्नी प्रसाद सापकोटा	
३	मा.श्री अनन्तप्रसाद पौडेल	
४	मा. श्री अभिषेक प्रताप शाह	
५	मा.श्री अनिता परियार	
६	मा.श्री अर्जुन प्रसाद जोशी	
७	मा.श्री आशा चतुर्वेदी	
८	मा.श्री दिल बहादुर घर्ती	
९	मा.श्री पशुपति चौलागाई	
१०	मा.श्री मिनाक्षी भ्ना	
११	मा.श्री रामचन्द्र यादव (सिराहा-२)	

गठन मिति : २०७१/१/४

संविधानसभा

संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समिति मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयमध्ये छुट भएको सहमतिका विषयहरुको निक्क्यौल सम्बन्धी पूरक प्रतिवेदन, २०७१

संविधान सभा नियमावली, २०७० को नियम ६६ बमोजिम गठित यस संवैधानिक अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समितिलाई सोही नियमावलीको उपनियम (५) र उपनियम (६) को व्यवस्था अनुसार यस समितिको मिति २०७१।१।३०को निर्णयानुसार संविधानसभा समक्ष पेश भएको तत्कालीन संविधान सभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयमध्ये सहमतिका विषयहरुको निक्क्यौल सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७१ मा संविधान सभाको मिति २०६७।१०।१२ को बैठकबाट भएको निर्णय एवं निर्देशनको आधारमा सहमतिको विषयको रुपमा रहेको देहाय बमोजिमको विषय छुट हुन गएको हुंदा सो विषयलाई उक्त प्रतिवेदनको पूरक विषयको रुपमा समावेश गरि छलफल गरियोस् भनी संविधानसभा समक्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

(ख) मौलिक हक सम्बन्धी मस्यौदा

भाग.....

मौलिक हक

क्र.सं	विषय	सहमति भएको विषय	समितिको निक्क्यौल	कैफियत
१	सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक	(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ । (२) कसैलाई पनि मृत्यु दण्डको सजाय दिने गरी कुनै कानून बनाइने छैन ।	सहमति भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने	

(विष्णुप्रसाद पौडेल)

सभापति